

УДК 37.016:003-028.31

ФЕДОТОВА Світлана Олександрівна –

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри методик дошкільної та початкової освіти
факультету педагогіки та психології
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
<https://orcid.org/0000-0002-8509-5491>
e-mail: sfedotova@kspu.kr.ua

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАВИЧКИ ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Найважливішим завданням сучасної дошкільної освіти є розвиток творчої особистості, підвищення зацікавленості та активності дітей-дошкільнят у вихованні та навчанні, розвиток репродуктивної та творчої уяви, оціночних суджень.

Розвиток творчої діяльності на основі прочитаного передбачено Освітньою програмою для дітей-дошкільнят: складання словесних картин, складання варіантів кінцівок до відомих казок, складання творів-мініатюр про казкових героїв; участь у групових і колективних інсценізаціях прочитаного [1].

Важливість читання казок, віршів зумовлюється їх високою емоційністю, морально-естетичною цінністю та пізнавальними можливостями, а також жанровою специфікою, що виявляється передусім у доступності казки дітям дошкільного віку, вираженій простотою сюжету, заданістю композиції (традиційний зачин, трикратні повтори з появою нових дійових осіб, щасливий кінець), наявністю вигадки, яскравістю та виразністю мови.

Різноманітні аспекти виховної системи казок, їх педагогічна спрямованість знайшли глибоке осмислення у творчості таких українських письменників і педагогів, як І. Франка, С. Русової, Н. Забіли, О. Іваненко, В. Сухомлинського.

Виховання казкою, віршем передбачає не тільки вербальний вплив на особистість змістом, а й гри, в якій поєднується драматична, образотворча, музична, поетична творчість дітей.

Казки несуть читачам інформацію про те, що в світі існує добро і зло, але перемагає добро; найцінніше досягається через випробування, а те що дається даром, легко втратити; навколишній світ – живий, і в будь-який момент усе в ньому може з нами заговорити.

Педагогічна технологія «виховання

казкою» – дієвий засіб практичної реалізації особистісно-орієнтованої системи виховання в дошкільному закладі.

Робота з казкою створює умови для виявлення потенційних можливостей кожної дитини в одній, або кількох сферах. Використовуючи педагогічну технологію «виховання казкою» особлива увага приділяється розвитку творчого мислення, формуванню вмінь знаходити розв'язання в нестандартних ситуаціях, трансформувати набутий досвід з однієї сфери в іншу, стимулюванню здатності особистості дитини до пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретроспективний аналіз науково-методичної літератури засвідчив увагу вчених до різних аспектів опрацювання казки (вірша): психологічні основи становлення й розвитку мовлення обґрунтовані в працях О. О. Леонтєва, М. І. Жинкіна, П. Я. Гальперіна, Б. Г. Ананьєва, а процес сприймання художніх творів, зокрема казок, Л. С. Виготським, Б. С. Мейлахом, П. Я. Якобсоном, О. В. Запорожцем, О. І. Нікіфоровою та ін.

Історико-педагогічні джерела висвітлюють питання розвитку «дару слова» (Ф. І. Буслаєв, І. І. Срезневський, К. Д. Ушинський, І. Я. Франко, В. О. Сухомлинський); критерії відбору казок для навчання читати і прийоми роботи з казками як засобом розвитку мовлення (К. Д. Ушинський, В. О. Сухомлинський).

Методичні дослідження визначають такі напрями: навчання читання народної та літературної казки (О. В. Джежелей, М. С. Бібко); вплив народної казки на мовлення дітей (А. П. Усова, Л. І. Фесенко, С. А. Алієва, Н. Н. Насруллаєва, С. А. Литвиненко та ін.); традиційні та інноваційні прийоми роботи з казкою, з віршем (А. Богущ, Л. Варзацька, Л. В. Живицька, О. Савченко, Л. Фесюкова, Д. Родарі та ін.).

Мета статті – проаналізувати методи і

прийоми, які спрямовані на розвиток творчої уяви дітей-дошкільнят, на формування навички виразного читання казки, вірша.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дошкільна освіта разом з іншими напрямками спрямована у тому числі і на розвиток у дітей від двох до п'яти років здібностей до творчої діяльності [1]. Творчою діяльністю є вміння дітей-дошкільнят виразно читати /оповідати, виконувати/ твори різних жанрів, зокрема вірші, казки. Вірш і казки – це перші твори, які чують діти у виконанні дорослих: батьків, вихователів /акторів в аудіозаписах/. Виразна манера читання цих творів незабутньо впливає на свідомість і підсвідомість дитини, пробуджує у неї емпатію, емоційність /чуттєву сферу/, творчу уяву, яскраву фантазію. Дошкільний вік – найважливіший етап у формуванні дитини. Більша половини здібностей, умінь, навичок формуються у дітей саме у цей вік. Дитина-дошкільник у всіх проявах свого життя залежить від світу дорослих, вона спостерігає за дорослими, вчиться у дорослих. Дитина багато чого ще не розуміє, але вона вчиться бути людиною у дорослих. Її першим кроком у пізнанні світу є копіювання, тобто імітація дій /слів, емоцій, вчинків, поведінки, ставлення, манери говорити/ дорослих. У програмі «Дитина» зазначається, що вже «друга молодша група «Малята» може виконувати такі розумові операції: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення» [1, с. 51]. Дитина цього віку здатна до нової діяльності, проте «При виконанні нової діяльності потребує поетапного пояснення, з показом способу дії (роби, як я) [1].

Вірш і казка – надзвичайно емоційні твори. Вони містять в собі емоції, переживання, яскраве ставлення автора /народу/ до подій, героїв. Вірші, казки /народні, літературні {авторські} мають свої особливості читання.

Пам'ять дітей молодшої групи (група «Малята») «...безпосередня, мимовільна, має яскраве емоційне забарвлення. Діти зберігають і відтворюють тільки ту інформацію, яка залишається в їхній пам'яті без будь-яких внутрішніх зусиль, легко заучуючи вподобані вірші та пісеньки. Хоча реально із запропонованих дитині окремих слів зазвичай запам'ятовує не більш двох-трьох» [1, с. 56]. Як зазначено в програмі «Дитина», пам'ять дітей покращується під впливом емоційного потенціалу твору. «Позитивно і негативно забарвлені сигнали і явища запам'ятовуються міцно і надовго» [1, с. 56]. Отже робота над емоційними засобами вірша (поетичного твору) збагатить дитину в

емоційному плані, розвине розумові і творчі здібності.

Твір будь-якого жанру /і вірш, і казка, і оповідання) несе в собі певний емоційний заряд, проте найсильніші почуття містяться у вірші, передаються поетичними засобами. Для того щоб навчити дитину-дошкільника виразно (емоційно) читати, доцільно використати імітаційну вправу: спочатку подати взірець читання (вихователя, аудіозапис акторського читання), а потім запропонувати визначити, який настрій передається при читанні. Дітям молодшої групи можна запропонувати підібрати відповідні «маски-підказки» /радісна – сумна; дві емоції/, дітям старших вікових груп завдання можна ускладнити: запропонувати попрацювати із плакатом-схемою емоцій «маски-підказки» (12 емоцій) [2].

Наприклад, дітям-дошкільникам виразно читається вірш Лідії Повх «Жабка».

Жабка

Журилась під осінь
Малесенька жабка:
– Уже потемніла
у соняха шапка,
і жовтими стали
листочки у клена,
а я ще й досі
зелена-зелена...

1. Завдання. Визначіть почуття головного персонажа (Жабки). Підберіть для характеристики настрою Жабки відповідну маску-підказку: сумну чи радісну. Чому ви вважаєте, що настрої Жабки сумний? Які слова вам підказали, що героїня сумна?

(Слово «журилась» називає стан літературного персонажа; словосполучення та речення «під осінь», «уже потемніла у соняха шапка», «і жовтими стали листочки у клена» асоціативно викликають у слухача сум, адже символізують кінець літа, про поступове відмирання природи.)

2. Завдання. Як автор ставиться до Жабки? Які слова передають його ставлення?

(Автор ставиться до Жабки з ніжністю, він їй співчуває (про це свідчать зменшувально-пестливі слова: «малесенька жабка»), адже маленька жабка – це маленька дитина: вона наївна, вона ще так мало прожила, вона ніколи не бачила осені, вона здивована, розгублена.)

Для того, щоб полегшити роботу дітей-дошкільнят по визначенню характеру емоцій, можна використати таблиці почуттів.

Таблиця вираження почуттів після читання

(прослуховування) тексту

радість	обурення
смуток	гордість

сум	ніжність
жаль	тривога
Гнів	протест
сором	лагідність
біль	незадоволення
страх	вдячність
повага	здивування
задоволення	розчарування
захоплення	заздрощі
співчуття	зневага
життєрадісність	віра (в ...)
любов (до ...) [3, с. 171].	

У дітей-дошкільників за період від чотирьох – семи років під впливом дорослих (батьків, вихователів) «...продовжує формуватися інтерес до книги та літературних персонажів, коло читання поповнюється новими творами, але вже відомі тексти як і раніше викликають інтерес. За допомогою дорослих дитина називає героїв, співпереживає добрим персонажам, радіє гарній кінцівці, із задоволенням разом із дорослими розглядає ілюстрації, за допомогою навідних запитань висловлює судження про персонажів і ситуації. Співвідносить картинку і прочитаний текст...» [1, с. 57].

Отже, із старшими віковими групами дітей-дошкільнят доречно буде і надалі працювати над казкою.

Розглянемо такі жанрові особливості казки, як «казка жанр усної народної творчості», «наявність зачину і кінцівки», «трикратні повтори», «наявність у казці постійних епітетів, емоційно-оцінних слів у характеристиках персонажів», «наявність у казці добра і зла» / «боротьба у казці добра і зла»; «мораль казки», «наявність у казці елементів фантастики».

Казка – це твір усної народної творчості з елементами фантастики, який має свої особливості читання. Отже, казка має свої яскраві жанрові особливості, які чітко відмежовують її від інших жанрів. Формування навичок виразного читання казки у дітей-дошкільників – це складний й відповідальний процес. Методистами запропонована система методичних прийомів опрацювання казки з урахування її жанрових особливостей [2].

Для казки властива особлива манера оповіді, читання: казкова, загадкова, уповільнена, або прискорена, коли необхідно передати швидко зміну подій.

Саме жанрові ознаки казки диктують унікальну манеру виконання. Зокрема казка – загадковий, чарівний, жанр. Вона увібрала в себе світобачення наших далеких предків, найрізноманітніші табу індивідуального і соціального життя. В ній наявні різні види

містики: це і багаточисленні перевтілення /людини на тварину, рослину і навпаки), це і гіперболізація /перебільшення/, і уособлення /персоніфікація, олюднення), тому і характер виконання й читання казки загадковий, уповільнений, з довгими багатозначними паузами, з уповільненим темпом, який пришвидшується тоді, коли потрібно передати швидко зміну подій, або їхню мінливість, рухливість, динаміку. Для того, щоб діти опанували казковою інтонацією, вони повинні послухати взірці виконання казки дорослими /батьками, вихователями, акторами). Спочатку дітям казка емоційно оповідається вихователем, близько до тексту. Діти повинні не тільки уважно слухати інтонацію виконавця, а й спостерігати за тим, як змінюються властивості голосу, за його мімікою, позою, жестами. Девіз цієї імітаційної вправи такий: уважно слухай і будь готовий повторити казкове інтонування виконавця. Наприклад, дітям можна запропонувати уважно послухати зачини казок, а потім повторити їх. Саме зачин робить казку казкою, вводить читача поступово у магічний простір і час.

Завдання. *Уважно послухайте уривок із казки, а потім повторіть казкове інтонування.*

Колосок

Жили собі на світі двоє мишенят, Круть і Верть, та півник Голосисте Горлечко. Мишенята тільки те й знали, що співали і танцювали, крутились та вертілись. А півник рано-ранесенько прокидався, спочатку всієї піснею будив, а потім до роботи брався.

Прийом «конкурс-пародистів» є імітаційною вправою. Дошкільнята за вихователем повторюють репліки казкових персонажів. При цьому намагаються наслідувати манеру виконання вихователя, а також передати своє ставлення до героїв, створити їхні голосові характеристики.

Завдання. Проведемо «Конкурс пародистів». Послухайте уважно ці відомі вам рядки, а потім повторіть їх «голосом» казкового героя. /Вихователь може допомогти дітям: він підкаже, назве основні голосові характеристики героїв/ [2].

Лисиця: – А знаєш, я тепер уже не їм м'яса, самі овочі. Сьогодні цілий ранок з кроликами на капусті паслася. Та й наїлася ж! (Низьким, хитрим, старечим голосом).

Особливості побудови казки: наявність зачину, основної частини, закінчення (кінцівки) обумовлюють використання наступного прийому. Діти повинні зрозуміти, що казка має свою чітку структуру, вони повинні навчитися виокремлювати зачин, закінчення у казці, згадати і називати

традиційні зачини й кінцівки в інших народних казках, засвоїти, які стали словесні формули найчастіше використані на початку казки, і якими сталими словами казка закінчується.

Для українських народних казок властиві такі зачини:

«Були собі дід та баба...» («Кривенька качечка»).

«Був собі Андрушка...» («Ріпка»).

Наведені казкові зачини українських казок дуже лаконічні, для них властиві стали слова, такі, як **були собі, жили собі** тощо.

Ефективним й творчим прийомом роботи над казкою буде завдання створити зачини і кінцівки до казок, які не мають цих елементів.

У народної казки є ще одна структурна особливість, яка в першу чергу властива для чарівної казки: трикратні повтори найголовнішого епізоду, найголовніших вчинків і слів. Так, наприклад, у казці **«Кирило Кожум'яка»** тричі приходять просити Кирила про допомогу: спочатку прийшли найстарші люди, відволікли майстра-силача від роботи й тріснуло у нього в руках 12 шкір, потім прийшли наймолодші, а потім прислав князь малих дітей.

Діти-дошкільники повинні побачити деталі, що повторюються у казці, зрозуміти значення цих повторів для характеристики казкових персонажів, для розвитку казкового сюжету, навчитися включати у свої перекази казок елементи-повтори.

Казка як жанр усної народної творчості багата на постійні епітети, емоційно-оцінні слова у характеристиках персонажів. Наприклад, у казах **«Коза-дереза»**, **«Рукавичка»**, є й постійні характеристики героїв, й епітети, й емоційно-оцінні слова: **«Жабка-скрекотушка, Мишка-шкреботушка, Зайчик-побігачик, Кабкан-іклан, ведмідь-набрідь»** («Рукавичка»).

Саме ці слова і створюють у казках неповторну атмосферу, атмосферу загадковості, чарівності, магії. Під час слухання й читання казки діти чують, знаходять, виокремлюють у творах й використовують цю лексику для характеристики казкових персонажів, у процесі підготовки до виразного читання творів, щоб правильно, з відповідною інтонацією та відповідним голосом передати характер героїв при читанні в особах.

У казці дуже чітко, полярно розмежовується добро й зло, між ними у творі відбувається постійна непримиренна боротьба. Найчастіше казка демонструє переможну силу добра над злом. Наприклад, у казці **«Кобиляча голова»** добро перемагає

зло: працелюбна дівчина, дідова дочка, нагороджена, ледарка покарана; покарана Коза-дереза з однойменного твору; покарана Лисиця із казки **«Лисиця та Їжак»**; покарані мишенята із казки **«Круть і Верть»**.

У роботі над характеристикою позитивних і негативних героїв важливу роль відіграють такі прийоми: питання до тексту (Що? Хто? Де? Як? Чому?); «хитрі питання» (тобто питання на прогнозування (А як слалася доля того чи іншого героя?). Щоб передати своє ставлення до казкових персонажів дітям можна запропонувати підібрати «маски-підказки»: Які почуття викликають у вас ті чи інші герої? Підберіть відповідну «маску-підказку» (веселу – сумну), або створити словесні малюнки-портрети, або гра **«Які герої подобаються, а які герої не подобаються? Чому?»**.

Питання до тексту допоможуть дітям зрозуміти логіку вчинків персонажів, причинно-наслідкові зв'язки. «Хитрі питання» спрямовані на те, щоб розвинути творчу уяву дітей, їхнє критичне мислення. Такі питання діти не відразу зможуть сформулювати, питання виникнуть у них тоді, коли вони побачать парадоксальність казки, побачать алогічність вчинків казкових героїв. Дуже цікаве «хитре» запитання сформулювали діти до казки **«Сірко»: А чому у казці вовк допомагає собаці адже ж вони є ворогами?** Розмірковуючи над вчинками казкових героїв діти дійшли до висновку, що казка й не про тварин зовсім, а про людей. А люди тільки ті можуть допомогти, хто знає, що таке біда і скрута.

Казка – це повчальний твір. Казка викриває зло, в ній караються герої за ледарство, зраду, підступність, схвалюються, нагороджуються за працелюбність, вірність, відданість, допомогу. В багатьох казках мораль (ідея) лежить на поверхні, вона не сформульована, але вона прозора, в деяких казках мораль не прозора, не сформульована. Наприклад, така казка, як **«Круть і Верть»** доволі зрозуміла дітям-дошкільникам, вони легко розкривають її алегорію і формулюють її мораль: **«Хто не працював, той не буде їсти. Адже ж не заробив»**. Проте, багато які казки діти не розуміють, вони не можуть зрозуміти, що засуджується, що схвалюється. Наприклад, такі казки, як **«Пан Коцький!», «Милосердна пані», «Рукавичка»** та багато інших. У такому випадку стане в нагоді прийом **«Намотай собі на вуса»**. Дітям пропонується перелік прислів'їв, приказок, з яких необхідно обрати вислови, якими можна було б назвати казку, тобто пропонується підібрати другу відповідну назву казки. Наприклад, давайте дамо другу назву казці

«Милосердна пані». Оберіть для назви один із таких висловів:

1. Жадібний платить двічі.
2. Дає дещицю, а просить сторицю.
3. Ранні пташки росу п'ють, а пізні – слізки ллюють.

Казка оповідний твір з елементами фантастики. Діти це швидко розуміють, за це й люблять казку. Одним із важливих прийомів роботи над казкою є пошук елементів фантастики. В процесі роботи над казками «Рукавичка», «Пан Коцький», «Лисиця та Їжак», «Сірко» діти розуміють, що елементами фантастики є те, що тварини розмовляють, ведуть себе як люди. Тобто основним засобом фантастики у цих казках є олюднення.

Важливим прийомом у роботі над казкою, особливо чарівною казкою, буде бесіда вихователя про те, що головні чари – це добре серце людини, сила терпіння, її працьовитість як у Попелюшки (Шарль Перро «Попелюшка, або Соболевий черевичок»), у дідової дочки із казки «Кобилляча голова».

У роботі над казкою ефективним прийомом буде заняття творчості «Складаємо казку самостійно» / створення малюнків до ключових епізодів казки/. Таке заняття допоможе дошкільнятам як найкраще побачити особливості побудови казки, з'ясувати характери персонажів, зрозуміти її головну думку. Структуру такого уроку «за цеглинками В. Я. Проппа» запропонувала методист Л. В. Живицька [2].

В результаті такої творчої роботи за «цеглинками В. Я. Проппа» *діти-дошкільники з'ясують особливості побудови казки, осягнуть її мораль і зможуть самостійно сформулювати головну думку твору.*

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. На сучасному етапі інноваційних змін дошкільної освіти особливої значущості мають основні положення щодо формування творчої особистості дитини-дошкільника. Впровадження у виховний процес розглянутих методів і прийомів формування навички виразного читання у дітей-дошкільників дасть змогу вихователям дошкільних закладів удосконалити методику виховання творчої особистості.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту

В. О. Огнев'юк; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білокаленко [та інш.]; наук. ред.: Г. В. Беленька, М. А. Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – К.: Київ, ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – 304 с.

2. Живицкая Л. В. На уроке и после урока. Дидактический материал по русскому языку: пособие для учителя начальных классов. / Л. В. Живицкая.– Ч. II. – Кировоград, 2002. – 164 с.

3. Сапун Т. М. Уроки читання у другому класі: Посібник для вчителя. / Т. М. Сапун, М. О. Почашинська, В. А. Канчук. – Тернопіль: Підручники і посібники. – 2001. – 176 с.

REFERENCES

1. *Dytyna: Osvitnya prohrama dlya ditey vid dvokh do semy rokiv* (2016). [A Child: Educational Programme for the Children Aged from Two to Seven]. Kyiv.

2. Zhivitskaya, L. V. (2002). *Na uroke i poslye uroka. Didakticheskiy material po russkomu yazyku: posobiye dlya uchitelya nachalnykh klassov*. [At the Lesson and After the Lesson. Didactic Materials in the Russian Language: a Handbook for a Primary School Teacher. Part II.]. Kirovograd.

3. Sapun, T. M. (2001). *Uroky chytannya u druhomu klasi: Posibnyk dlya vchytelya*. [Reading Lessons in the Second Form: Teacher's Handbook]. Ternopol.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ФЕДОТОВА Світлана Олександрівна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри методик дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: література, дитяча література, методика навчання української мови.

INFORMATION ABOUT AUTHOR

FEDOTOVA Svitlana Oleksandrivna – a

Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Preschool and Primary School Education of Volodymyr Vynnychenko Centralukrainian State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: literature, literature for children, methodology of the Ukrainian language teaching.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2019 р.